

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/02/katona-andras-az-iskolai-felugyelet-tortenete-magyarorszagon-i-1935-ig-06-03-03/>

Katona András

Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)¹

Iskolafelügyelet, általános (tanulmányi) felügyelet, tanfelügyelet, szakfelügyelet, helyi és központi (állami) felügyelet, főfelügyelet, felügyeleti rendszer... Koronként és rendszerenként változó, és mégis hasonló tartalmú fogalmak, melyek nem mindig voltak a kedvesek a pedagógusok számára. Mégis – egészen a rendszerváltoztatásig – jobbra nélkülözhetetlenek bizonyultak munkájuk ellenőrzésében, jobb esetben segítésében, az iskola világa feltérképezésében, támogatásában. Kissé tudományosabban fogalmazva: az iskolai felügyeleti rendszer hazánkban a XVIII. század második felétől az 1985. évi oktatási törvény életbe léptetéséig, de jellemzően a rendszerváltoztatásig a centralizált közoktatás-irányítási rendszer kontrollmechanizmusaként működött², majd mintegy negyedszázados kimaradást követően kezdte el újra működését a közelmúltban. Alapvetően az iskolai felügyelet 1777 és 1985 közötti bő két évszázados hazai alakulását követi nyomon a tanulmány, első közlésünkben az 1935. évi Hóman Bálint-i egységes szakfelügyeleti rendszer létrehozataláig.

Bevezetés

Több évszázadot tekint át ez a tanulmány a magyar oktatásügy e kevésbé vizsgált területe kapcsán. Szebenyi Péter az 1990-es évek elején – a szakfelügyeletnek szaktanácsadássá történő átalakítása időszakában – készített egy alapos történeti áttekintést a témában.³ Ezt komoly előkészítő munka előzte meg, melynek anyagai sajnálatos módon ma már nem voltak hozzáférhetőek.⁴ Bár részösszefoglalások rendelkezésre állnak⁵, mégis alap kutatásokra is szükség volt a terület alaposabb és aktualizált áttekintésére. Különösen a dokumentumok szétszórtsága, nem csekély részük kallódó volta nehezítette meg ezen összefoglaló áttekintés elkészítését. Bár nagyban támaszkodtam Szebenyi Péter eredményeire, sikerült új kitekintéseket is tenni, például a főváros sajátosságainak a koronkénti felvillantásával.

Egy ilyen, több évszázados időszakot áttekintő összefoglalás fontos kérdése a korszakolás is. A periódushatárok lehetnek köztörténetiek, esetleg követhetik a neveléstörténet sajátosabb szempontjait, de „önmozgóakká” is válhatnak. A magam részéről a „vegyes” megoldást választottam, ami azt jelenti, hogy mindhárom szempontot figyelembe vettem. Az első, időben legnagyobb, de tartalmilag viszonylag könnyebben áttekinthető periódus a Mohács utáni időktől – Mária Terézia Ratio Educationis rendeletével kettészelve – a *polgári állam megjelenéséig* tart. Ennek az időszaknak az oktatását még az egyház uralta Magyarországon, bár megjelentek az állami beavatkozás első, komolyabb jelei és intézkedései. A második, immár *polgári időszak*, amely oktatás- és kultúrpolitikájában is alapvető változásokat hozott, a modern iskolafelügyelet kialakulásának sok változást hozó bő fél évszázados periódusa, mely az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni neoabszolutizmust, a dualizmus évtizedeit és a Horthy-korszak nagyobbik felét foglalja magában. Korszakos jelentőségű, tehát itt önálló periódushatárt is jelent az *önálló*

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

szakfelügyelet megjelenése Hóman Bálint kultuszminisztersége idején, amely az 1935. évi VI. törvényben öltött testet. Ez tehát önálló korszakhatár lett. Bár – meglepő módon – a hómani koncepció és főleg gyakorlat továbbélt az 1940-es és 1950-es évek fordulójától négy évtizedig tartó *pártállami időszakban* is, de természetesen ezt külön, és ráadásul nem tagolatlan nagyobb negyedik periódusként kellett kezelnem, egészen a szakfelügyelet 1980-as évek második felében kezdődő, és a rendszerváltoztatás idejére kiteljesedő megszűnése és tanácsadássá történő átalakulása időszakáig. Tehát összeállításomban főleg a nagy XX. századi történeti-neveléstörténeti korszakhatárok módosultak, úgy vélem, indokoltan.

Nem térek ki, csak utalok a felügyelet szaktanácsadássá történő átalakítása körüli nagy vitákra. Több ilyen is volt, főleg az utóbbi négy évtizedben, az 1960-as évek közepén, az évtized végén, de a '70-es és '80-as évek kísérletei kapcsán is. Különösen a szakfelügyelet megszüntetését megelőző szakmai diskurzus lehet tanulságos napjainkban, a tanfelügyelet újjáélesztése időszakában is. Sajnos, sok értékes OPI⁶ dokumentum elkallódott az intézmény jogutód nélküli megszűnése időszakában, a rendszerváltoztatás idején.

1. Az oktatásügy politikum, közügy: az állami felügyelet kezdetei 1849-ig, élén a királlyal

Előzmények a Ratiok koráig

Az oktatás ügye a középkor folyamán teljes egészében az egyház kezében volt. Ugyanakkor a reformáció és a katolikus megújulás küzdelmei hatására már a XVI. században jelei voltak a világi hatalom beavatkozási igényének. „Az országgyűlés több törvényben felszólította az uralkodót, hogy gondoskodjon iskolák felállításáról, berendezéséről, tanítókkal való ellátásáról.”⁷ Az érdekesség az, hogy a nevelés- és oktatásügy feletti királyi főfelügyeleti jog igénye a katolikus egyház érdekéből fogalmazódott meg. Az ok pedig a reformáció erőteljes magyarországi térhódítása volt, mellyel szembe az „intézményesített nevelés” fejlesztését állították a katolikusok. Tehát a felügyeleti elv kodifikálása és gyakorlati megvalósításának az igénye kezdetben a katolikus megújulás céljait szolgálta, a kereteket pedig a kor törvényei biztosították.

Legelőször I. Ferdinánd törvényeiről van szó, az 1548. és 1550. években. Az 1548. évi VII. törvénycikk: „Hogy pedig az istenfélő és tudós férfiak az országban könnyebben elszaporodjanak, méltóztassék a király Ő felségének azokról, a kik a gymnasiumokban istenfélő tudományokkal foglalkoznak, akképen gondoskodni, hogy tanulmányaikat folytathassák és bevégezhessek.”⁸ Illetve a másik 1548. évi XII. tc., amely már konkrétabb: „Ezenkívül a pusztán maradt monostorok és klastromok meg káptalanok fekvő jószágait és jövedelmeit [...] tudós plébánosok és az Isten igéjét őszintén hirdető predikátorok ellátására kell fordítani és felhasználni, a kik iparkodjanak a népet a régi hamisítatlan, igaz és katolikus hitben és vallásban megtartani, és azokat, a kik ez országban attól eltértek, arra visszatéríteni; továbbá külön iskolák berendezésére és felállítására s ezekben tudós és istenfélő tanítók fenntartására és végre jó reménységű s hajlandóságu ifjak és növendékek elősegítésére és támogatására, hogy az üdvös tudományokkal foglalkozhassanak, hogy ilyen módon a jó és tudós férfiak eltartásban és gyámolításban részesüljenek.”⁹ Ez utóbbit kívánta realizáltatni a két évvel később született újabb törvény, az 1550. évi XIX. tc.: „Méltóztassék a Királyi felség (a mult évi határozathoz képest) a pusztává lett egyházak és káptalanok, meg conventek fekvő jószágait és jövedelmeit, további késedelem nélkül,

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

mindenütt iskolák állítására és tudós férfiak fentartására fordítani. 1. § És azokat, a kik ettől vonakodnak, királyi hatalmával rákényszeríteni, hogy ekképen tudós férfiaknak az országba való behozatalával és iskolák állításával az isteni tisztelet és a régi vallás köröskörül annál gyorsabban feléledjen, a mint hogy ő felsége ígérte, hogy ezt kegyesen megteszi.”¹⁰

Az idézett törvényekből kiviláglik, hogy a katolikus megújulás a világi hatalomtól várta nevelési törekvéseinek anyagi megalapozását, a „tudós férfiak” biztosítását. Így tehát a főfelügyeleti jog (Suprema Inspectio) korántsem az egyház műveltségi kiváltságainak a megnyirbálását, hanem inkább azoknak az államhatalom eszközeivel történő megerősítését szolgálta. Mindezek alapja az egyházi és világi hatalom politikai, ideológiai azonossága volt, mely egybefűzte a Habsburgokat a katolikus megújulással. Ezért érvényesült a nevelési tevékenység minden vonatkozásában a XVI. és XVII. században egyaránt a katolikus egyház meghatározó szerepe. A világi hatalomnak ekkor még nem voltak sajátos szempontjai a nevelés ügyével és gyakorlatával kapcsolatban, ezért az „állami felügyelet” kérdése sem merült fel. A királyi főfelügyelet joga ugyanakkor egyszerre szolgálta a katolikus megújulás ügyét, valamint a reformáció elleni küzdelem céljait is. Jellemző ugyanakkor, hogy a XVII. század elején az erdélyi fejedelmek vezette függetlenségi harcok vallási célkitűzéseinek mindig szerves része volt a protestánsok iskoláztatási jogainak elismertetése. Közben viszont 1587-től a jezsuita rend tartós betelepülése (majd a XVII. században a piaristáké) újra megerősítette a korábban erősen csökkenő katolikus pozíciókat a nevelés és oktatás ügyében.

Az *állami (királyi) főfelügyeleti jog* valójában a XVIII. században fogalmazódott meg egyértelműen. Itt elsősorban III. Károly törvényeiről van szó. Az 1715. évi LXXIV. tc. szerint: „...az egyházi vagy világi ifjuság számára bárki részéről alapított papnevelő, meg tápintézetek és collegiumokra való felügyelést akkor, a mikor szükségesnek mutatkozik, valamint a számadások bevétele mellett, annak megvizsgálását, hogy vajjon az alapítványnak eleget tesznek-e, Ő királyi sz. felsége, apostoli tisztéhez képest s legfőbb hatalmánál fogva, magának tartja fenn.”¹¹ Az 1723. évi LXX. tc. ezt erősítette meg, illetve mondta ki egyértelműen a királynak az összes alapítványok és iskolák fölött való felügyeleti jogát, a Suprema Inspectiót: „Bárminő kegyes alapítványok felügyeletét, s a számadások bekívánása mellett, annak megvizsgálását: vajjon az alapítványnak eleget tettek-e? Ő legszentségesebb felsége, az ő apostoli tisztéhez s legfőbb hatalmához képest, az 1715-ik évi 74-ik törvénycikk erejénél fogva, jószágosan magának tartotta fen. 1. § És a királyi helytartótanács kebeléből némelyeket ki fog küldeni, hogy a mondottakra különös és kiváló gondot fordítsanak.”¹² Némely alapítványról a törvény 4. §-a rendelkezett: „Egyébiránt Ő legszentségesebb felsége, királyi jószágához képest, a karok amaz alázatos kérésébe is beleegyezik, hogy az akadémiákon tüzetesebben ne csak a bölcseleti, hittani és jogi tudományt tárgyalják, elkülönítve s meghatározott órákban, csupán csak e tudományok tanulói részére, hanem a külföldi egyetemeken nyilvánosan taníttatni szokott és az állami és katonai közügynek szolgáló egyéb tanokat is; és ezeket alkalmas tanárok adják elő, mihelyt a karok és rendek a módot, alakot és az eszközöket, melyek szerint ez kényelmesebben megtörténhetik, Ő legszentségesebb felségéhez alázatosan felterjesztik.”¹³

Mindezek érvényesítéséhez létrehozták a helytartótanácsot, melyben azonban ekkor még nem voltak meg a felügyelet gyakorlati megvalósításához szükséges szakszerű igazgatási szervek. Létrejött ugyan a kormányzók kebelén belül egy oktatási bizottság, mely az iskolák igazgatásának és működésének felügyeletét, valamint a vármegyék oktatásügyi tevékenységét volt hivatott ellenőrizni, ugyanakkor nem rendelkeztek ehhez sem szakképzett pedagógusokkal, sem a szükséges anyagi eszközökkel.

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

A XVIII. század első felében a felvilágosult Nyugat-Európában az államhatalom részéről a tanügy kérdésében jelentős paradigmaváltás történt. Először Franciaországban merült fel a tanügy szekularizációjának szükségessége, de ezt a törekvést erősítette II. (Nagy) Frigyes porosz király is, aki először mondta ki, hogy a tanügy politikai érdek és politikai feladat.¹⁴ A felvilágosult abszolutizmus a közép-európai régióban is mélyreható reformokat indított el.¹⁵ Ezek lényege, hogy míg a király eddig „*csupán mint kegyes alapítványok őre kért számadást az iskolák vagyonáról, de a tanítás vezetésébe nem avatkozott bele*”¹⁶, immár az uralkodónak nemcsak joga, de egyben kötelessége is az állam nevében politikai feladatként, azaz közügyként kezelni az oktatásügyet. Tehát az iskolapolitika alakítóinak feladata a közoktatás minden tevékenységének az állami ellenőrzés alá vonása is. Ennek szellemében fogantak azok a rendeletek is, amelyek a népoktatás megreformálását célozták az egész birodalom területén, bennük az iskolák állami felügyeletének biztosítását is.¹⁷

Mária Terézia az 1760-as évek végén indította meg a Habsburg Birodalom közoktatás-politikájának és iskolaügyének korszerűsítését. 1769-ben tanácsosai javaslatára kiadott egy rendeletet, amelynek értelmében – a népiskolától az egyetemig – azok minden területe királyi felségjog. Vagyis nem tartozik az országgyűlés hatáskörébe, ami miatt 1868-ig nem született oktatásügyi-tanügyi törvény Magyarországon. Ugyanakkor ezzel került a magyar iskolaügy az állami jogrendszer keretei közé. „*Furcsa paradoxon: az összes hazai iskola fölötti rendelkezés és felügyelet joga az államé, ugyanakkor csakis egyházi fenntartású-vezetésű iskola létezett, kivétel nélkül: állami fenntartású-vezetésű iskola nem volt (és még sokáig ez maradt a helyzet)*”¹⁸ Az uralkodó „*királyi oltalom és igazgatás*” alá vonta a nagyszombati egyetemet is, és kinyilvánította, hogy a magyar iskolaügy irányítása és ellenőrzése királyi felségjog.¹⁹ A magyar tanügyek intézésére felállította a Tanügyi Bizottságot (Commissio Studiorum) – Pálffy Miklós országbíró vezetésével és Pozsony székhellyel –, mely az első, világi elnök vezetése alatt álló állami tanügyi irányító testület volt. 1773-tól 1848-ig – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megalakulásáig – a helytartótanács tanügyi hivatalaként működött. 1774 és 1776 között megszervezte – immár Ürményi Józsefnek, a magyar kancellária tanügyi tanácsosának vezetésével – az új testület a magyar állami tanügyigazgatás területi egységeit. Kilenc tankerületet állítottak fel, Pozsony, Buda, Besztercebánya, Kassa, Győr, Pécs, Ungvár, Nagyvárad és Zágráb székhellyel. Élükön állami tisztviselőként a királyi főigazgatók álltak, irányításuk alatt egy-egy népiskolai tanfelügyelővel (inspector). Fináczy Ernő tömören így értékelte Ürményi munkásságát: „*Attól a veszedelemtől, hogy a magyar tanügy mintegy beolvasztassék az egész monarchia közoktatási rendszerébe, hazánkat [...] Ürményi József mentette meg.*”²⁰

A Ratiók korától az Entwurfig

A létrejött rendszer részletes szabályozásának a közel száz esztendőszakban öt fő dokumentuma volt. Mária Terézia 1777 nyarán hagyta jóvá a magyarországi állami tanügyigazgatás első, országosan érvényes dokumentumát, a *Ratio Educationist*. Jelentőségét többek között az adja, hogy először alkotta meg a tanügy egységes rendszerét, és megvalósította az állami felső vezetést, élükön – a főigazgatók és népiskolai tanfelügyelők személyében – világi hivatalnokokkal²¹. A Ratio a XVI–XVII. századi iskolaszervezetet vette át. A latin iskolák többsége szerzetesrendi maradt, vagy királyi katolikus gimnázium (gymnasium regium) lett, melyet a jezsuiták 1773. évi feloszlását követően a rend vagyonából létrehozott Tanulmányi Alapból tartottak fenn. A falusi iskolák elöljárói a plébánosok voltak. A protestáns iskolákra ugyan kiterjedt a főigazgatók

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

felügyelete, de a szervezeti és tantervi rendelkezések náluk kevésbé érvényesültek. Valójában tehát egységes közoktatási rendszerről még nem beszélhetünk, hanem inkább egységes irányítási elvek kodifikálásáról, főként a felső állami vezetés gyakorlatának kezdeteiről volt szó.

A szervezeti rendszer élén a helytartótanács Tanügyi Bizottsága állt. Ennek vezetője „a királyi egyetem főigazgatója, aki egy személyben a magyarországi tanügy főigazgatója”²² volt, akinek „[...] a sajátos feladata, hogy legfelső szinten ellássa az egész oktatás felügyeletét: a király nevében mint királyi megbízott három évenként meglátogassa az egyetemet, a többi iskolát annyiszor, ahányszor jónak látja vagy pedig ahányszor az ügyek azt megkövetelik”.²³ Megvizsgálja az iskola helyzetét, ügyintézését, a tanügyi szabályzat megtartását, az ifjúság fegyelmezettségét, a jegyzőkönyvek vezetését, az iskolaépületek, a szertárak, a könyvtárak állapotát, a panaszok orvoslását, a hibák kijavítását. A látogatási jegyzőkönyveket el kellett juttatni a helytartótanácsra keresztül a királyhoz. A korábban felállított kilenc tankerület létezett továbbra is, melyek közül a zágrábi nem a helytartótanács, hanem a dalmáciai, horvátországi és szlavóniai tartományok királyi tanácsa alá tartozott. „A főigazgatók kötelessége [...], hogy a tankerületben lévő összes iskolát éber szemmel, lelkiismeretes figyelemmel kísérik; annak érdekében tevékenykedjenek, hogy ezek vezetésére a legmegfelelőbb szakembereket alkalmazzák, hogy a helyi igazgatók és tanárok között kölcsönös lelki egység, a tevékenységben egyetértés alakuljon ki, hogy az előírt tanulmányi szabályzatot gondosan megtartsák, hogy az ügyek intézésének meghonosított rendjét lelkiismeretes kövessék, és minden vonatkozásban mértéktartóan gazdálkodjanak.”²⁴ Kétévente valamennyi oktatási intézménye minden osztályát végig kellett látogatnia. Ez számára több feladatot is jelentett: a nevelők feleltették a tanulókat, majd a főigazgató kérdezte őket, beszélt az igazgatóval és az összes tanárral, szertárakat és könyvtárakat látogatott, jegyzőkönyvet írt, sőt azt is ellenőrizte, hogy megtartják-e az előírt értekezleteket, átvizsgálva azok jegyzőkönyveit. A tankerületi főigazgató személyi, oktatási, ügyviteli és gazdasági felügyeletet egyaránt gyakorolt az iskolák felett.

Külön paragrafus²⁵ szólt „az anyanyelvi, másként nemzeti iskolák királyi felügyelő”-ről, akik a falvak, a mezővárosok és királyi városok iskoláiban tevékenykedtek. „A felügyelő kötelességei közé tartozik annak szemmel tartása, hogy a tanítók és az iskolák vezetői között belső összhang érvényesüljön, hogy a tanítás előírt módszerét lelkiismeretes alkalmazzák, hogy a gyermektől szigorú fegyelmet követeljenek, hogy a tanítók a megfelelő életszínvonal szükséges eszközeit ne nélkülözzék, s hogy ezeket a kellő időben meg is kapják [azaz kellő időben részesüljenek a megfelelő javadalmazásban].”²⁶ Háromévenként legalább egyszer kellett látogatniuk a tankerületi iskolákat, orvosolva az esetleges panaszokat, lecsendesítve a létező viszályokat. Problémás esetekben a királyi főigazgatókra támaszkodhatott a felügyelő. Egyébként a városi iskolák felügyelete a városi tanácsra tartozott, a falvak és mezővárosok felügyelete viszont a helyi plébánosra.

A *Norma Regia*²⁷ – még 1781-ben, II. József jóváhagyásával – Erdély iskolaügyét szabályozta, az egységes állami irányítás és felügyelet alatt álló iskolarendszer kereteinek a létrehozási szándékával a korábbi, felekezetek szerinti széttagoltság helyében. Ugyanakkor teljesen hiányoztak még belőle a birodalomegyesítési szándékok, az Erdélyi Nagyfejedelemség önállóságát a létével is elismerte. Csak tanügyi szabálykönyv volt, mely úgyszólván csak a középiskolára vonatkozott.²⁸ Egy 1789-es *Utasítás* a tankerületi „főtanfelügyelők” mellé tanfelügyelők kinevezését is szorgalmazta. E rendelkezés valójában csak a XIX. század második felében valósult meg, mint például a laikus helyi iskolafelügyeletről szóló rész is: „A szabályszerű iskolafelügyelet oly községekben, hol az iskolák közösek, a lelkészt vagy annak helyettesét illeti meg; más községekben pedig, hol a

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

*lelkészre ez át nem ruházható, a felügyeletet az uradalom egyik hivatalnoka, vagy ha az nem barátja az iskolának, a község legtekintélyesebb és legértelmesebb polgára gyakorolja. Ha pedig a községben ilyen nem található, úgy illet a szomszéd községből kell kiszemelni.*²⁹ Ami pedig a „közös iskolákat” illeti, a vegyes felekezeti iskolákban a világiak közül a tanítóval azonos felekezeti iskolafelügyelőt nem lehetett kinevezni, vagy mindkét felekezet részéről egy-egy felügyelőt kellett megbízni.

Az 1790/91: XXVI. tc. alapján a főfelügyeleti jog az ország törvényes hatóságaira szállt vissza a protestáns iskolák vonatkozásában is. Kimondta a törvény, hogy „[...] Nemcsak azon mind alsó, mind grammatikai iskolákat, melyekkel birnak, megtartaniok, hanem ujakat és mindenütt, a hol szükségesnek látszik, valamint felsőbbeket is, ezeket azonban előleges királyi jóváhagyás hozzájárulásával, állítani s azokba mestereket, tanárokat, igazgatókat, aligazgatókat hívni és őket elbocsátani, számukat szaporítani vagy csökkenteni, valamint bármely iskoláik részére úgy helybeli, mint felsőbb és legfelsőbb tanfelügyelőket vagy gondnokokat hitvallásuk tagjai közül választani; a tanítás és tanulás módját, szabályát és rendjét (érintetlen maradván ez iskolákra nézve és fönt nevezett Ő felsége legfőbb királyi felügyeletének, mint mondatott, az ország törvényes kormányzásuk útján gyakorlandó joga) megállapítani a jövőben mindig szabad legyen a mindkét hitvallásu evangélikusoknak; a közoktatási rendszer azonban, mely a karok és rendek alázatos előterjesztéséhez képest Ő felsége által lesz meghatározandó, ezen iskolákra is egyaránt ki fog terjesztetni, de ide nem értvén a vallási tantárgyakat, melyek minden vallásnak saját rendelkezése alatt kell hogy maradjanak. [...]”³⁰ Tehát a protestánsok meghatározhatták a maguk tanítási és tanulási szabályait és rendjét, sőt felügyeletét is. Ugyanakkor a törvény a király főfelügyeleti jogát megerősítette a protestáns iskolákra is, míg a katolikus iskolák továbbra is közvetlen állami irányítás alatt maradtak. Ennek tartalma időről időre változott ugyan, de maga a jog változatlan volt.³¹ Az állami felügyeleti rendszer az 1790/91-es törvénytől csak a katolikus iskolákra vonatkozott, a felügyelő pedig az esperes és a plébános lehetett, de nem egyházi, hanem világi hatáskört gyakorolva.

Az 1806. évi második Ratio eltörölte az elemi iskolai felügyeletet. Tankerületekről (ezúttal hatról: budai, pozsonyi, győri, kassai, nagyváradai és zágrábi), tankerületi főigazgatókról, főigazgató-helyettesekről és az ifjúság tanáraitól (ti. az akadémia tanárai) szól, ezúttal nem az oktatásügyi dokumentum első, hanem második felében.³² A tankerületi főigazgató királyi tanácsos is volt egyben. Személye a budai tankerületben azonos volt a tudományegyetem elnökhelyettesével, azaz az egyetem kancellárjával – ebből fakadóan egyébként pesti székhellyel. A tankerületi főigazgatók kötelességei a saját területükön (egyhez 6-14 vármegye is tartozott) azonosak voltak az egyetemi kancelláréval, és jegyző, valamint írnok állt a rendelkezésükre. Kisegítőként mellettük állt a főigazgató-helyettes, akiket szintén a király nevezett ki, de nem a professzorok közül, hanem a „kiöregedett és a tanítást már abbahagyó tanárok közül, akik még jól bírják magukat”³³. Feladatukat a főigazgató szabta meg. A főigazgatónak afféle tanácsadói voltak a „az ifjúság tanárai”, azaz az akadémiai tanárok, akik feladata „az erkölcsi magatartás gondozása [...] a tudományokban teendő előrehaladás érdekében”³⁴. Gyakran tanácskozásokat, üléseket hívtak össze, melyeken a főigazgató, távollétében annak helyettese elnökölt, utóbbi azonban korlátozott jogkörben: „[...] ha azonban valamiféle nehezebb probléma adódik, a megoldás módjáról kérjen tanácsot levélben felettesétől [...]”³⁵. Az ülésekről jegyzőkönyvet kellett vezetni, melyeket – és az intézkedésekről szóló összefoglalókat – a helytartótanácsához kellett felterjeszteni. A főigazgatók és helyetteseik a központi tanügyi pénzalapból „és a királyi bőkezűség nyomán” kapták a tiszteletdíjukat.³⁶

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

Valójában az 1806-os Ratio – szemben az 1777-essel – csak szakfelügyelői feladatokat rótt a felügyeletre, az oktatás eredményességét, tartalmát, módszereit és tárgyi feltételeit vizsgálta, valamint az adminisztrációt ellenőrizte. Ez is bőséges feladatot jelentett azonban: gondoskodni kellett a „személyi feltételekről”, ügyelni kellett, hogy „a tanítójelöltek alapos kiképzést nyerjenek”, illetve „a tanítók járandóságait és más javadalmaikat” időben megkapják, a legkiválóbbak pedig „jövendőmezőbb és jobb tanítói székekbe” kerüljenek. Mivel ekkor már jóval több volt az elemi („anyanyelvi”) népiskola, mint a gimnázium, ezért nagyobb szerephez jutott a jelentések révén a „közvetett” felügyelet, vagyis időben el kellett juttatni azokat a tankerületi főigazgatóhoz, ahogy pontos kimutatások készültek a „szegény ifjaknak” nyújtott segélyekről, az ingyen tankönyvekről, a tanítóknak kiosztott jutalmakról. Ráadásul a jegyzőkönyveket és összegyűjtött iratokat hetente be kellett mutatni a tankerületi főigazgatónak.

1845-ben egy királyi rendelet, a *Magyarország elemi tanodáinak szabálya*³⁷ a tankerületi főigazgatókra bízta a katolikus elemi iskola felügyeletét, melyet 1806 óta esperesek láttak el. Őalattuk álltak az esperesek mint kerületi felügyelők, valamint a lelkészek mint helyi felügyelők. A katolikus esperesek egyben királyi tanfelügyelők is lettek.

Összegezve: látható tehát, hogy Mária Terézia óta állandóan változott a felügyelet, ami az iskolák számbeli gyarapodása miatt számos gondot okozott, hiszen szinte elsorvadt. (Míg az 1830-as évek végén alig több mint nyolcezer elemi iskola volt, addig a '60-as évek végén csaknem tizennégyezer, a század vége felé pedig már tizenhétézer.) A szakszerűség sem érvényesült maradéktalanul, tanítói végzettség is csak 1845-től kellett az elemi iskolákban. A felügyelet jellegzetessége, hogy uralkodói felségjog volt, királyi főfelügyelet érvényesült a kormányzások (főleg a helytartótanács) útján. Szervezeti kerete a tankerületi rendszer volt. Az egyház szerepe bizonyos szinteken végig érvényesült benne, de állami feladatként.

1. táblázat: Felügyelet a XIX. század közepén³⁸

Szint	Elemi fok	Középfok
1.	Uralkodó	
2.	Helytartótanács Tanügyi Bizottsága	
3.	Tankerületi főigazgató (1777: 9; 1806: 6 tankerület)	
4.	Tankerületi főtanfelügyelő	Iskolaigazgató
5.	Tankerületi tanfelügyelő Katolikus esperes (25 egyházmegyén belüli esperesi terület)	
6.	Plébános (mezőváros, falu) Városi tanács (királyi város)	

2. Felügyeleti rendszer a polgári államban a tantárgyi szakfelügyelet bevezetése előtt

Az 1849-ben született *Organisationsentwurf*⁹ komolyan korszerűsíteni kívánta a középiskolákat, de a neoabszolutizmus eszköztárát felhasználva. A bécsi kultuszminisztérium volt a magyar közoktatásügy legfőbb irányítója, tehát innen kapták utasításukat az egyes tankerületek és a melléjük rendelt iskolatanácsok. Az iskolaügy irányításában – többnyire az iskolatanácsokon keresztül – jelentős szerepet játszottak a katolikus egyházi hatóságok. Az állami felügyeletet a polgári kerületi biztosok gyakorolták a mellettük működő iskolatanácsosok közreműködésével. A különböző iskolatípusokban (gimnáziumok, reáliskolák) távlatilag „*szakmailag hozzáértő férfiakat*”, egyelőre azonban „*ép politikai érzélemmel [!], jellemi hatályossággal, a tanügy iránti érdekeltséggel s magasabb általános képzettséggel*” bíró embereket kívánt a miniszter Leo Thun kinevezni. A felügyelők legelső feladatává az iskolák és tanárok „*tisztává tételét*”, a politikai tekintetben veszélyes intézmények bezárását tekintette, azokkal együtt, amelyekben nem működik kellő számú tanár. A protestáns iskolákat is állami eszközökből kívánták fenntartani, melynek következtében a tanárok alkalmazása itt sem történhetett „*a kormány lényeges befolyása*” nélkül, vagyis a bécsi kormányzat felfüggesztette tanügyi autonómiájukat, iskoláik állami felügyelet alá kerültek. Az államnak joga volt beleszólni a házi oktatásba és a családi nevelésbe is.

Összegezve: 1849-től tehát a neoabszolutizmus központosító törekvésének megfelelően a nevelés és oktatás fölött az állam gyakorolta a főfelügyeletet. Ez nemcsak a katolikus és protestáns iskolákra vonatkozott, hanem kiterjedt a házi oktatásra, a családi nevelésre is. Az államnak joga volt ebbe is beleszólni. A bécsi kultuszminisztérium volt a magyar közoktatásügy legfőbb irányítója. Innen kapták utasításukat az egyes tankerületek és a melléjük rendelt iskolatanácsok. Az iskolaügy irányításában – főleg az iskolatanácsokon keresztül – jelentős szerepet játszottak a katolikus egyházi hatóságok. Ennek értelmében a prépostok és az apátok lettek a tanfelügyelők. A protestáns egyházak iskolái még nehezebb helyzetben voltak: a bécsi kormányzat felfüggesztette 1790/91 óta meglévő tanügyi autonómiájukat, iskoláik állami felügyelet alá kerültek.

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

2. táblázat: A tankerületek változásai 1777 és 1867 között

1776 ⁴⁰ és 1784 között	1782 és 1806 között	1806 és 1850 között	1850–1860	1860 és 1867 között
budai tankerület (Fejér, Bács, Komárom, Pest, Esztergom vármegyék és a jáász terület a Kis-Kunsággal együtt)		budai tankerület (Fejér, Bács, Komárom, Pest, Esztergom vármegyék és a jáász terület a Kis-Kunsággal együtt)	pest-budai kerület (Pest-Pilis-Solt, Esztergom, Fejér, Heves, Borsod, Szolnok, Csongrád vármegyék és a jáász-kun térség)	budai tankerület (Fejér, Bács, Komárom, Pest, Esztergom vármegyék és a jáász terület a Kis-Kunsággal együtt)
pozsonyi tankerület (Pozsony, Nyitra, Trencsén vármegyék)	pozsonyi tankerület (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Zólyom, Árva, Turóc, Liptó, Nagy- és Kishont, Bars, Pest és Nógrád vármegyék)	pozsonyi tankerület (Árva, Bars, Hont, Nyitra, Pozsony, Liptó, Turóc, Trencsén, Zólyom vármegyék)	pozsonyi kerület (Pozsony, Felső- és Alsó-Nyitra, Komárom, Hont, Nógrád, Hont, Bars, Zólyom, Liptó, Árva, Trencsén, Turóc vármegyék)	pozsonyi tankerület (Árva, Bars, Hont, Nyitra, Pozsony, Liptó, Turóc, Trencsén, Zólyom, Szepes, Sáros, Gömör, Zemplén, Abaúj, Torna, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyék)
győri tankerület (Moson, Győr, Sopron, Veszprém, Vas, Zala vármegyék)	győri tankerület (Komárom, Baranya, Somogy, Fejér, Tolna, Bács, Győr, Moson, Sopron, Vas, Zala, Veszprém vármegyék)	győri tankerület (Baranya, Vas, Győr, Moson, Sopron, Somogy, Zala, Tolna, Veszprém vármegyék)	soproni kerület (Győr, Moson, Sopron, Vas, Veszprém, Zala, Somogy, Tolna, Baranya vármegyék)	győri tankerület (Baranya, Vas, Győr, Moson, Sopron, Somogy, Zala, Tolna, Veszprém vármegyék)
pécsi tankerület (Somogy, Tolna, Baranya, Bács-Bodrog,				
besztercebányai tankerület (Árva, Turóc, Zólyom, Liptó, Hont, Bars vármegyék)				
kassai tankerület (Szepes, Sáros, Torna, Zemplén, Abaúj, Borsod, Hont, Gömör vármegyék)	kassai tankerület (Abaújvár, Bereg, Borsod, Gömör, Heves, Sáros, Szepes, Torna, Ungvár, Zemplén vármegyék)	kassai tankerület (Abaújvár, Bereg, Borsod, Gömör, Heves, Nógrád, Sáros, Szepes, Torna, Ungvár, Zemplén vármegyék)	kassai kerület (Szepes, Sáros, Gömör, Zemplén, Abaúj, Torna, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyék)	
ungvári tankerület (Ung, Bereg, Máramaros, Szatmár,				

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

Ugocsa vármegyék)				
nagyváradai tankerület (Szabolcs, Bihar, Békés, Arad, Csanád, Csongrád vármegyék, a Nagy-Kunság, valamint a hajdú-városok + 1778-tól Torontál, Temes, Krassó vármegyék)	nagyváradai tankerület (Bihar, Arad, Békés, Csanád, Csongrád, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Máramaros, Temes, Torontál és Krassó vármegyék)	nagyváradai tankerület (Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Krassó, Máramaros, Szatmár, Temes, Torontál, Ugocsa, Szabolcs vármegyék, a Nagy-Kunság, valamint a hajdú-városok)	nagyváradai kerület (Szabolcs, Szatmár, Észak- és Dél-Bihar, Békés, Csanád, Arad vármegyék)	nagyváradai tartomány (Szabolcs, Szatmár, Észak- és Dél-Bihar, Békés, Csanád, Arad vármegyék)
zágrábi tankerület (Varasd, Zágráb, Kőrös, Verőce, Pozsega, Szerém vármegyék)	zágrábi tankerület (Varasd, Zágráb, Kőrös, Verőce, Pozsega, Szerém vármegyék)	zágrábi tankerület (Kőrös, Pozsega, Szerém, Varasd, Verőce, Zágráb vármegyék)	Horvát-Szlavonország (Zágráb) tartomány (Varasd, Zágráb, Pozsega, Eszék, Kőrös vármegyék)	
			Temesi Bánság és Szerb Vajdaság (Temesvár) tartomány (Zombor, Újvidék, Temesvár, Lugos vármegyék)	
			Erdély (Nagyszeben) tartomány (Szilágy, Somlyó, Dés, Beszterce, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Marosvásárhely, Udvarhely, Szászváros, Nagyszeben, Brassó vármegyék)	Erdély (Nagyszeben) tankerület (Szilágy, Somlyó, Dés, Beszterce, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Marosvásárhely, Udvarhely, Szászváros, Nagyszeben, Brassó vármegyék)

A népiskolai felügyelet

A kiegyezéssel létrejött a magyar polgári állam modernizálódó oktatásügye, melyben immár a vallás- és közoktatási miniszter és megbízottai gyakorolták a főfelügyeleti és felügyeleti jogot, megjelenve a protestáns iskolákban is. Jelentős szerepet játszottak ebben a megyei törvényhatóságok, a községi és hitfelekezeti népiskolák mellett létrejövő *iskolaszékek*, az államiak melletti *gondnokságok*, melyekkel kiépült a helyi laikus felügyelet is.

Az 1868-as *népiskolai törvényben*⁴¹ Eötvös József kultuszminiszter felekezeti iskola nélküli községek számára közös népiskolákat állított fel. Ezen túl az állam befolyását közvetett eszközökkel kívánta érvényre juttatni. Ez a befolyás mindenekelőtt az ellenőrző szerepben, a felügyelet jogában testesült meg, amely a felekezeti iskolákra is kiterjedt. A vármegyék számával megegyező tankerületet hoztak létre külön Buda-Pest tankerülettel. Mind a hatvannégy népiskolai tankerület élén a miniszter által kinevezett *tanfelügyelők* álltak,⁴² akik az iskolai tanács elnökei voltak. Ennek tagjai: a vármegye egyházközségeinek egy-egy képviselője, a tanítók közül négy választott személy, a vármegyei bizottság 14-34 tagja, melyben a királyi városok a lakosságuk számarányában voltak képviselve.⁴³

A törvény rendelkezett az iskolaszék hatásköréről is. Az iskolaszék kilenctagú testület volt, melyben helyet kapott a helybeli lelkész és a tanító, valamint a helység lakosainak képviselői, „*lehetőleg az oktatásügyhöz értő egyének*”⁴⁴. Feladata a községi népiskola helyi felügyelete volt. Az iskolaszék választotta a tanítót, ellenőrizte a törvény betartását, a tandíj beszedését, a mulasztások igazolását; rendelkezett az iskolaépület javíttatásáról, taneszköz-beszerzésről; képviselői jelen voltak a vizsgákon, döntöttek a tanító és a szülők közötti vitás kérdésekben stb.⁴⁵ A törvény alapvetően nem nyúlt a felekezeti iskolák egyházi igazgatásának történetileg kialakult rendjéhez. A községi iskolák első fokú hatósága a község, illetve a község által választott iskolaszék lett, az állami iskoláké pedig a gondnokság. Mindkét iskolatípus a tanfelügyelő „közvetlen intézkedése” alá tartozott, míg a hitfelekezeti iskolák esetében a miniszter által ráruházott „főfelügyeleti” jogot gyakorolta. A tanfelügyelő elnöklete alatt álló tankerületi iskolai tanács hatásköre csak a községi és az állami iskolákra terjedt ki.

A dualizmus korára jellemző felügyeleti rendszert az 1876. évi XXVIII. tc.⁴⁶ alakította ki. Ebben a felekezeti népiskolák mellé is szerveztek iskolaszékeket. De megszervezték a teljes állami felügyeleti rendszert is: az állami tanfelügyelők mind az állami-községi, mind a felekezeti népiskolákat ellenőrizték. A tanfelügyelőket szakfelügyeleti munkájukban „*állandó szakértő segédek*” (*segédtanfelügyelők*) támogatták, de egyes *szakértőket* is megbízhattak az iskolák szakszerű vizsgálatával. A tanfelügyelők, a segédtanfelügyelők és a szakértők a központi kormányzat helyi képviselőjeként végezték feladatukat. A megyei felügyeletet a *közigazgatási bizottság* gyakorolta a *népnevelési bizottság* segítségével. A *megyei törvényhatóságok*nak fenntartási, igazgatási és fegyelmi hatáskörei voltak. Felügyeltek arra, „*hogy a népiskolákban oly tankönyvek, melyek sem a kormány, sem a felekezeti iskolákat illetőleg jogosult hatóság által engedélyezve nincsenek, vagy a kormány által épen eltiltva vannak, ne használtassanak; hogy a tanköteles gyermekek a törvény értelmében iskolába járjanak; hogy a tanítók fizetése rendesen kiszolgáltassék; hogy az épületek kellő karban legyenek.*”⁴⁷

A községi felügyeletet az iskolaszék, állami iskolák esetében a gondnokság végezte. Az iskolaszéknek a lelkész(ek) és tanító mellett legalább öt választott tagja volt, akiket „*a kebelbeli lakosok közül – lehetőleg az oktatásügyhöz értő, de mindenestre írni, olvasni tudó egyénekből – a községi képviselőtestület választott.*” Amennyiben több felekezet volt a községben, akkor valamennyinek képviselője jelen volt a testületben, ha több nevelője volt

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

az iskolának, akkor a tanítótestület képviselője volt az iskolaszék tagja. Egymáshoz közeli iskolák közös iskolaszékeket is működtethettek. A liberális korra és az iskolázottsági szintre jellemzően gyakran írni-olvasni alig tudó iskolaszéki tagok is rendelkeztek szakfelügyeleti jogosítványokkal. A gondnokságok felépítése hasonló volt, de tagjait a tanfelügyelő javaslatára a miniszter nevezte ki.

3. táblázat: Népiskolai felügyelet a dualizmus korában 1912-ig⁴⁸

Szint	Központi állami felügyelet	Helyi felügyelet
1.	Vallás- és közoktatásügyi miniszter	
2.	Tankerületi tanfelügyelő (minden megye és a főváros külön tankerület, 23 tankerületnek közös a tanfelügyelője)	Megyei törvényhatóság (Fővárosi tanács) Közigazgatási bizottság Népnevelési bizottság
3.	Segédtanfelügyelők, szakértők	
4.		Iskolaszék, gondnokság (községenként)

Az 1870-es évekig eredményeket vizsgáló, a feltételek teljesítését előmozdítani szándékozó pozitív felügyeleti stílus volt a jellemző. A tárgyalt tanügyi törvények viszont az ellenőrzésre, a szó szerinti felügyeletre helyezték a hangsúlyt. Ennek egyik oka az volt, hogy az oktatási intézmények több mint négyötödét kezükben tartó felekezeti iskolák nem voltak hajlandók az előírt tíz tantárgyat tanítani, tehát ezt kell kikényszeríteni. A másik ok a nemzetiségi ellentétek miatt a magyar nyelvű oktatás terjesztésére való törekvés volt. 1905-ben Lukács György kultuszminiszter rendeletet adott ki, amely szerint a tanfelügyelő *„legfontosabb kötelessége a nem magyar tannyelvű elemi népiskolák látogatása és azokban a magyar nyelv tanításának alapos, lelkiismeretes ellenőrzése.”*⁴⁹ Gondot jelentett azonban a felügyelők adminisztratív feladatokkal való elhalmazása. Emiatt egyre gyakrabban elmulasztották iskolalátogatási kötelességüket. A kultuszminiszter előbb 1889-ben rendeletet adott ki *„A tanfelügyelők irodai munkájának kevesbítése tárgyában”*⁵⁰, majd 1896-ban szükségesnek látta *„ismételve és most már a leghatározottabban felhívni a kir. tanfelügyelőséget, hogy működésében – a törvény rendelkezéseihez híven – elsősorban az iskolalátogatásokra helyezze a hangsúlyt.”*⁵¹

Ebben az időben a tanítási órákat inkább az iskolaszékek (vagy gondnokságok) – túlnyomóan nem szakértő – tagjai látogatták, egy 1876-ban kiadott miniszteri utasítás⁵² értelmében. Ezek szerint az iskolaszék egy-egy tagja hetente egyszer köteles volt meglátogatni az iskolát, és a tanuló magatartásán kívül figyelnie kellett, hogy a tanító

- az iskolai rendtartás szerint végzi-e a kötelességét, rendben vezeti-e a rendtartási naplót?
- a megadott tanterv és órarend szerint sikeresen tanít-e?
- tapintatosan és jól használja-e a fegyelmi szabályokat?
- megfelelően felügyel-e, gondot fordítva a gyermekek testi és szellemi épségére, egészségére?
- a mezei gazdaságot és kertészetet, esetleg a háziipar valamely ágát sikeresen műveli-e?
- tisztán tartja-e az iskola környékét, tantermet, bútorokat, rendben a taneszközöket és könyvtárat?

Már a korabeli szakirodalom is megállapítja, hogy mindehhez olyan pedagógiai végzettségre lett volna szükség, amivel nemcsak az iskolaszékek egyszerű tagjai, de gyakran a tanfelügyelők sem rendelkeztek.⁵³ Wlassics Gyula kultuszminiszter a legjobb elemi

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

és polgári iskolai tanítók mellett tanítóképző-intézeti, sőt középiskolai tanárokat bízott volna meg „*némi díjazás mellett*” a népiskolák tanulmányi felügyeletével.⁵⁴ Halász Ferencz 1897-es munkájában a szakmai felügyelet és az adminisztratív-igazgatási ellenőrzés különválasztását javasolta⁵⁵, ami 1912-ben be is következett.

A középiskolai felügyelet

A középiskolákról szóló első, 1883. évi XXX. törvény⁵⁶ az országot tizenkét tankerületre osztotta. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium főigazgatók közreműködésével gyakorolta a középiskolák feletti felügyeletet, ami a felekezeti középiskolákra is kiterjedt. A miniszter esetenként – főleg az utóbbiak látogatására – más „*szakférfiakat*” alkalmazott.⁵⁷ Helyi (megyei, városi, községi) felügyelet központon nem létezett, viszont az iskolaigazgatók ellenőrző tevékenysége meghatározó maradt.⁵⁸

4. táblázat: A középiskolai felügyelet a századfordulón⁵⁹

Szint	Felügyelet
1.	Vallás- és közoktatásügyi miniszter
2.	Tankerületi főigazgató (12 középiskolai tankerület)
3.	Miniszteri megbízottak („szakférfiak”)
4.	A gimnáziumok és a reáliskolák igazgatói

A tankerületi főigazgatóság immár nem politikai, hanem szakmai feladatot jelentett. E magas tisztség betöltői egyetemet végzett, tanári diplomával rendelkező, nagy tudású és tekintélyes szakemberek voltak, akiket a kultuszminiszter javaslatára a király nevezett ki. Csak „*az oktatásra és annak eredményeire*” kellett felügyelniük, illetve elnökölni kellett az érettségi vizsgálatokon, valamint jelentést adni a miniszternek a tapasztalatokról. Nagyobb gondot jelentett a felekezeti iskolák szakfelügyelete. A törvény leszögezte, hogy „*a vallás- és közoktatásügyi miniszter a felekezeti tanintézeteket megbízottjai által bármikor meglátogathatja*”⁶⁰. Rendelkezési joguk ugyan nem volt, de évente egyszer-kétszer jelentést tettek a miniszternek. Vizsgálták az iskola elhelyezését, épületeit, tantermeit, felszerelését, szertárait, könyvtárát, tanítják-e valamennyi törvényben előírt kötelező tárgyat, ennek érdekében áttekintették a tantervet, a tantárgybeosztást, a használt tankönyveket, a tanmenetet. Minden osztályt egy tárgyban meg kellett látogatni, és meg kellett nézni a tanulók írásbeli dolgozatait is.⁶¹ Jellemző a nehézségekre, hogy 1884-ben külön rendelkezés⁶² szabályozta a felekezeti iskolák látogatását és az ottani főfelügyeleti jog gyakorlását, melyet a törvény az 1790. évi XXVI. tc. alapján meghagyott az uralkodónak⁶³.

Összességében leszögezhetjük, hogy a főiskolai szakfelügyeletet a népiskolainál nagyobb szakszerűség jellemezte, de – érdekes módon – mégis a kellő szakszerűség hiánya miatt érték bírálatok. Heinrich Gusztáv például még mindig a sok adminisztrációt kárhóztatta. A javaslata az volt, hogy fővárosi központtal tantárgyi felügyeletet kell létrehozni az általános felügyelet helyett, megszüntetve a tankerületi intézményt, a főigazgatók saját szaktárgyaikat felügyelnék. Szerinte más jeles szakembereket is lehetne vidéki középiskolákba küldeni, akik „*jóakarátú tanácsaikkal és készséges segítségükkel fenntartsák a tanároknak a lelket, állandóan a központhoz és a tudományhoz csatolják őket.*”⁶⁴ Mások a tankerületi főigazgatók általános felügyeleti tevékenységének fenntartása mellett szorgalmazták tantárgyi felügyelet bevezetését.⁶⁵ A tanügyigazgatás és az tanulmányi felügyelet különválasztására először mégis a népiskolákban került sor.

A tanügyigazgatás és a tanulmányi felügyelet különválasztása

Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1912/13-as tanévtől léptette életbe az „iskolalátogató intézményt”. Ettől kezdve a népiskolai tanfelügyelőségek az iskolák látogatása helyett a tanügyi adminisztrációt intézték, míg „az iskolák beléletének ellenőrzését és működési eredményének fokozását a kir. tanfelügyelői székhelyeken kívül eső közegeknek, a szó szoros értelemben vett iskolalátogatóknak [feladatává tette a miniszter] olyképp, hogy a tanítói pályán jártasságot szerzett kiválóbb egyének az iskolák kisebb csoportjának felügyeletére alkalmaztassanak”.⁶⁶ Tehát az iskolalátogató a tanfelügyelői hivatal külső munkatársa lett, miközben anyaiskolájában is tovább tanított. Felettese a tanfelügyelő lett, aki megszabta, hogy mely iskolákat, milyen szempontokra való figyelemmel kell meglátogatni, sőt rendszeresen értekezleteket is tartott a számukra.

5. táblázat: Népiskolai felügyelet a dualizmus korában 1912-től

Szint	Központi állami felügyelet	Helyi felügyelet
1.	Vallás- és közoktatásügyi miniszter	
2.	Tankerületi tanfelügyelő (minden megye és a főváros külön tankerület, 23 tankerületnek közös a tanfelügyelője) – segédtanfelügyelők, szakértők. Feladatuk: tanügyigazgatás ellenőrzése, általános felügyelet	Megyei törvényhatóság (Fővárosi tanács) Közigazgatási bizottság Népnevelési bizottság
3.	Iskolalátogatók. Feladatuk: szakfelügyelet	
4.		Iskolaszék, gondnokság (községenként)

Nagy előnyt jelentett az iskolalátogatók számára, hogy adminisztrációs feladatok nem terhelték őket, vizsgálódásaik jól meghatározott területekre terjedtek ki: a) az intézet külső rendje; b) tanulmányi és nevelői munkája, eredményei; c) a tanszemélyzet önművelésének, továbbképzésének megfigyelése; d) a korábbi – királyi tanfelügyelői – tapasztalatok alapján megszabott sajátos szempontok. Nézzük meg külön-külön is, milyen feladatok tartoztak az egyes témacsoportokhoz!

- a) *Az iskola külső rendjének vizsgálata* kiterjedt az iskolaépületre, a tanteremre, a tanítói lakásra, a mellékhelyiségekre, a tanulók egészségi viszonyaira, tisztaságára, az iskola belsejének és környékének viszonyaira, a padok, bútorok állapotára, a felszerelésekkel, tanszerekkel való ellátottságra, a szemléltetőeszközök és gyűjtemények állapotára. Ide tartozott az iskolai nyomtatványok, naplók, végbizonyítványok, törzskönyvek vezetésének, az iskola irattárának, leltárának ellenőrzése is, de vizsgálták a tankötelezettek nyilvántartását és beiskolázását is, a gazdasági oktatás területét és felszerelését, a kézimunka tanításának az eszközeit, az ifjúsági könyvtárat, valamint azt is, hogy az előírt tankönyveket és tanszereket használják-e.
- b) *A tanulmányi és a nevelő munka terén* vizsgálták, hogy a tanítás az előírt tanterv, tanmenet és órarend szerint zajlik-e, a tanító felkészültségét és tanítását, növendékekkel való kapcsolatát, a valláserkölcssel és a hazafias neveléssel kapcsolatos követelmények teljesítését, szeretettel teljesíti-e a tanító ezzel kapcsolatos feladatait, de figyelték a tanulók magatartását, a szülők közreműködését a fegyelmezésben. Ide tartozott az értelmes olvasás, a

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

gondolkodva történő számvetés, az anyanyelvi, a földrajzi és hazai történelmi és a természettudományos oktatás ellenőrzése mellett a személyre szabott, értelmi színvonalnak megfelelő oktatás, a szemléltetőeszközök és a tankönyvek használatának vizsgálata is. Követelmény volt a gyakorlati életből való kiindulás, a tanítás tervszerűségének és módszereinek, a tananyag feldolgozásának, az írásbeli munkák kezelésének a vizsgálata is. Külön feladat volt a nem magyar anyanyelvű iskolákban a magyar nyelvi oktatás ellenőrzése, melyre korábban külön jogszabályok is vonatkoztak. Külön jelenteni kellett, ha a tanító nem tudott oktatói szinten magyar nyelven.

- c) *A tanítók önművelésével és továbbképzésével kapcsolatban* feladat volt a kapcsolattartás a vármegye területén vagy szomszédságában lévő tanítóképző-intézettel, fel kellett hívni a tanítók figyelmét az önképzéshez szükséges könyvekre, pedagógiai folyóiratokra, a tanító egyesületek rendezvényeire. A tanulmányi ellenőrzésen túl tájékozódni kellett arról is, hogy kapcsolatban van-e az iskolával ifjúsági egyesület, és ebben részt vesznek-e a tanítók, tartanak-e analfabéta tanfolyamokat, részt vesznek-e gazdakörök, szövetkezetek, vagy más közhasznú testületek munkájában.⁶⁷

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az iskolalátogatói intézmény bevezetésével szakszerűbbé vált a felügyelet a népiskolákban. A „szakfelügyelő” kifejezés az 1910-es években tehát az „iskolalátogató” értelemben kezdett el terjedni. Azt a kitűnő pedagógust jelentette, aki továbbra is iskolai státuszban maradt, vagyis nem tanügyiigazgatási, hanem pedagógiai szakember. Ugyanakkor ez ekkor még nem jelentette a szigorúan szaktárgyi felügyeletet. Meglepő módon nem az ún. alaptárgyakban (olvasás, írás, számítás stb.), hanem a különleges szakértelmet igénylő tárgyak (rajz, ének, testnevelés, kézimunka) terén jelentek meg az egyes szaktárgyakat felügyelő szakemberek.

Iskolalátogatók a polgári és középiskolákban. A szakfelügyelet kezdetei a középfokú oktatásban az 1920-as években

Jellemző, hogy még az 1920-as években is az immár „középfokúnak” minősített polgári iskolák szakfelügyeletét kb. húsz igazgató végezte „*szakértő iskolalátogatóként*” – igen sokirányú és felelősségteljes – igazgatói munkája mellett. A polgári iskolák 1927-es átszervezését követően 1931-től a teljes felügyeletüket az iskolalátogatói rendszerre alapozták. Kivonva a rendszert a népiskolai felügyelet hatásköréből, Budapest és Szeged központtal két polgári iskolai főigazgatóságot hoztak létre, ahol a felügyeleti munkában a királyi főigazgatóknak polgári iskolai igazgatók és tanárok segítettek, határozottan pedagógiai jellegű felügyelettel.

A részletekről külön miniszteri rendelet intézkedett.⁶⁸ Eszerint a polgári iskolai főigazgató hatásköre a törvények, rendeletek, szabályok betartatása; a tanulók elhelyezése (pl. az internátusokban), az intézmények felszerelésének ellenőrzése; az oktatás rendje, módja helyes-e, eredményes-e, a tankönyvek, segédkönyvek, taneszközök az előírtak-e; az iskola vagyona, alapítványai és adományai szabályosan kezeltek-e; a nyilvántartások vezetése, a tanulói adatok kezelése rendben zajlik-e. Négy polgári iskolai tankerületet hoztak létre, Budapest, Debrecen, Pécs, Szeged központtal. A polgári iskolai főigazgató segítői polgári iskolai igazgatók és „*kiváló gyakorlati tanítói és nevelői*” múlttal rendelkező tanárok voltak. Előírta a rendelet, hogy „*tankerületbe tartozó polgári iskolák tanulmányi ellenőrzésében valamennyi tárgynak szakszerű képviselője legyen.*” A rendelet iskolaszékek felállításáról is intézkedett, melynek hatáskörébe tartozott az állások pályázat útján való

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

betöltése, az illetmények folyósítása a tanszemélyzetnek, tandíj megszabása, az iskola fenntartási költségeinek a biztosítása, az iskola ingó és ingatlan vagyonának a kezelése.⁶⁹ Egy másik 1931-es „Utasítás” a pedagógiai felügyelettel kapcsolatban kiemelte, hogy „akkor sikeres, ha megnyugtatja és többre buzdítja a jó munkát végző tanárokat, az ügy iránt való jóakarattal segíti a kezdőket, akik a célt vagy módszert eltévesztik, közvetíti a nevelés és oktatás módjára való új gondolatokat, és segít megoldani a tanárokból és a tantestület tagjai között felmerült nevelésügyi kétségeket.”⁷⁰

6. táblázat: A polgári iskolai felügyelet 1927 után

Szint	Állami felügyelet
1.	Vallás- és közoktatásügyi miniszter
2.	Polgári iskolai főigazgató (1927: 2, 1931: 4)
3.	Szakértő iskolalátogatók: polgári iskolai igazgatók és tanárok
4.	Iskolaszékek

Az 1920-as években a gimnáziumokban is megjelentek az iskolalátogató szakfelügyelők. Tevékenységüket az 1883. évi középiskolai törvény tette lehetővé. A gimnáziumi szakfelügyelők olyan tantárgyi felügyelők voltak, akik fő feladata az óralátogatás volt, miközben munkaviszonyuk saját iskolájukban sem szűnt meg. Látogatásuk során személyi lapot vezettek a meglátogatott tanárokról, főleg pedagógiai szempontok alapján, ráadásul érdemjeggyel is minősítve a pedagógust. Ezzel valamennyi iskolatípusban kezdett kialakulni a szakfelügyelői hálózat, melynek egységesítésére Hóman Bálint kultuszminisztersége idején került sor.

A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium

Bár középfokú szinten az 1810-es évek végétől az egyházak kezelésében, az 1868-as népiskolai törvénytől pedig állami szinten is létezett tanítóképzés, de a századforduló táján komoly kifogások merültek fel a községi népiskolákban működő tanítók képzettségével kapcsolatban. Ennek a problémának a kiküszöbölésére Bárczy István polgármester javaslatára Budapest közgyűlése *Fővárosi Pedagógiai Szemináriumot* hozott létre⁷¹ a tanítók rendszeres továbbképzésének a megszervezésére, gyakorló óvodával és elemi népiskolával együtt. Ez az első ilyen jellegű szervezet volt Európában⁷², melynek súlyát nagyban növelte, hogy bő három évtizedig csak azok a tanítók kaphattak kinevezést a fővárosban, akik elvégezték ennek heti kb. 30 órás tanfolyamát.

Az intézmény alapítója és 1918-ig igazgatója *Weszely Ödön* volt. Megszervezte a kezdő tanítók állandó tanfolyamát, és a már régebben működő tanítók számára továbbképző tanfolyamot hozott létre tudományos előadásokból, melyek tematikája felölelte a bölcselet, a nevelésügy, az irodalom, a földrajz, az orvostudomány és a művészetek problémakörét, de indítottak technikai (kézimunka, ének, rajz és testnevelési) és nyelvoktató (német, angol, francia és olasz) tanfolyamokat is. A Mária Terézia (ma Horváth Mihály) téren létesült intézmény a gyakorló elemi fiú- és leányiskola mellett laboratóriumot, pedagógiai szakkönyvtárat és múzeumot hoztak létre. A Szemináriumhoz *Gyermektanulmányi Múzeum* és *Népművelési Társaság* is kapcsolódott. Előbbi a gyermekek lelki jelenségeit kutató Magyar Gyermektanulmányi Társaság vezetőjének, *Nagy Lászlónak* a kezdeményezésére jött létre, a főváros anyagi támogatásával. A Népművelési Társaság 1908-ban Bárczy István vezetésével alakult, elnökségében és tagjai között a főváros kulturális életének jeles szereplőivel, minisztériumi vezetőkkel, tudósokkal és politikusokkal (pl. Jászi Oszkár, Szabó

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

Ervin, Beke Manó, Kunfi Zsigmond, Somogyi Béla, Pikler Gyula stb.), akik a Pedagógiai Szeminárium tanfolyamának az előadói is lettek.⁷³

A háború utáni első továbbképző tanfolyam 1919 őszén indult. *Ozorai Frigyes* főigazgató hangsúlyozta, hogy háború alatt a tanítóképzés meggyengült, azért a Szeminárium feladata, hogy „a főváros szolgálatába lépni óhajtó tanítók hiányos képzését megszüntesse, s azt olyan fokra emelje, amelyen állva tud a tanító a reá váró szép, de nehéz nevelői és oktatói feladatoknak megfelelni.”⁷⁴ A tanfolyamokon részt vevő tanítók lelkesedésében nem is volt hiány, különösen a gyakorlóiskola mintatanításait látogatták szívesen. Komoly munka folyt a kézügyességi műhelyekben (könyvkötő, díszletkészítő, rajzgyakorlatok stb.). Különösen a bethleni konszolidáció és a klebelsbergi kultúrpolitika idején volt sikeres a Szeminárium működése. Kémiai laboratóriumot indítottak, míg a lélektani laboratórium Nagy László működése idején lett igazán sikeres. A Fővárosi Pedagógiai Könyvtár függetlenedett a Szemináriumtól. A húszas évek közepén csillapodtak a hazafias frázisok, és visszatért a Weszely-korszak nyugodt építőmunkája. Az 1925-ben életbe lépett új állami elemi iskolai tanterv nyomán zajló mintatanítások sokat segítettek a később megszülető Utasítások kimunkálásában. Az évtized végén már külön természettudományos és humán szakcsoportok működtek, és megindultak a napköziotthon-vezetői tanfolyamok is. Vidéki tanítók és más külső szakemberek is látogatták és tanulmányozták a Szemináriumot, így angol, amerikai, japán, német, holland szakfelügyelők, tanítóképző intézeti igazgatók, sőt hazai egyetemi oktatók és más pedagógiai szakemberek is.⁷⁵

Az 1930-as évek elején megindult a *Pedagógiai Szeminárium* című folyóirat, amely a Szemináriumban folyó továbbképző munka eredményeit kívánta közkinccsé tenni a fővárosi és az érdeklődő vidéki tanítóság számára. Természetesen tovább folytak a sikeres tanfolyamok is. Az elméleti előadások mellett különösen a mintatanítások voltak népszerűek, melyeken gyakran egyszerre 100-150 tanító figyelte a bemutató órát. Eredményesen működött a lélektani laboratórium, sikeresek voltak az írástanítás korszerűsítését (zsinórirás bevezetése) szolgáló gyakorlati tanfolyamok is, de a legnépszerűbbek a kézimunka-tanfolyamok voltak. A kor követelményeinek és Budapest különleges igényeinek megfelelően az előadások és a gyakorlatok felölelték mind a filozófiai, pedagógiai és pszichológiai stúdiumokat, és a Budapestre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. A 30-as évek második felétől csökkent a nagyelőadóban tartott bemutató tanítások száma, inkább az osztálytermekben tartották a mintatanításokat. A rajztanfolyamok, testnevelési továbbképzések is változtak, differenciálódtak 1-2., 3-4. és 5-6. osztályosokra. Éneket és zenét tárgyaló előadások, valamint gyorsírástanfolyamok indultak, megkezdődött a szertárkezelői és a kriminálpedagógiai továbbképzések előkészítése.⁷⁶ Létrehozták a Szeminárium lakóhelyismereti gyűjteményét, bemutattva a természeti adottságokat, a lakossági statisztikákat, a gazdasági életet, a közlekedést, a városképet, a közoktatási és közművelődési létesítményeket. Az évtized végén elemi iskolai igazgatói tanfolyamok, valamint filmoktatások is indultak.⁷⁷

A nyolcosztályos népiskola 1940-es bevezetése és ezzel a tankötelezettség 14 éves korig való kiterjesztése komoly feladatokat rótt a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumra. A felső tagozatban oktató tanárok részére kötelező továbbképző tanfolyamokat szerveztek. A résztvevők egy előadássorozat keretén belül 12 bemutató tanításon vettek részt, benne valamennyi népiskolai tantárggyal. A háború persze hamar közbeszólt. Előbb csökkent a férfihallgatók száma, és több tanfolyam szünetelt. Megnövekedett viszont az érdeklődés a pályaválasztással összefüggő alkalmassági-vizsgálatok iránt. Ennek nyomán szervezeti változások is történtek. A lélektani laboratórium pályaválasztási és képességvizsgáló

intézeté alakult át, ugyanakkor egy közoktatási szociográfiával foglalkozó neveléslélektani intézet is megkezdte működését.⁷⁸

IRODALOM

Felhasznált dokumentumok:

- *Az 1777-iki Ratio Educationis* (1913). Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Dr. FRIML Aladár. Pedagógiai Könyvtár I. Szerk.: KORNIS Gyula. Kath. Középiskolai Tanáregylet, Budapest.
- *Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve (Organisationsentwurf)* (1990). Szerk.: HORÁNSZKY Nándor. A tantervelmélet forrása 12. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- DEZSŐ Lipót (1936): *Népiskolai rendeletek gyűjteménye*. A Dunántúli Népművelő Kiadóhivatala, Szombathely.
- GÖNCZÖL Enikő (szerk.) (1989): *Szemelvények a magyarországi állami iskolafelügyelet központi jogi szabályozásának dokumentumaiból 1715–1948*. ÁSZI, Budapest.
- *Hivatalos Közlöny* 1893–1944, 1-42. évf.: A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1897. évi 71.311 sz. rendelete; A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1905. évi 72 000 sz. rendelete; A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1912. évi 100.000. sz. a. kiadott körrendelete; A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 640-0-37/1930. sz. rendelete; A vallás- és közoktatásügyi miniszter 11801/1932. VIII/e. sz. rendelete.
- Magyarország elemi tanodáinak szabályai (1845). *Religio és Nevelés*, 3. évf. 40. sz. 316-319.
- *Magyarországi Rendeletek Tára 1867–1945 kötetei, 1-79. folyam*. M. Kir. Belügyministerium, Budapest: 1889. okt. 19. – 411. eln. sz. VKM rendelet; A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. évi utasítása; A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1884. évi 17.916. sz. rendelete.
- *Ratio Educationis* (1981). Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: MÉSZÁROS István. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- *Törvények*: 1548. évi VII. tc. akik tudománnyal foglalkoznak, azokról a király gondoskodjék; 1548. évi XII. tc. a pusztán maradt egyházak fekvőjóságait prédikátorok ellátására és iskolák állítására kell fordítani; 1550. évi XIX. tc. a pusztán maradt egyházak, káptalanok és conventek fekvő jóságai és jövedelmei iskolák állítására fordítandók; 1715. évi LXXIV. tc. a bozóki vár és uradalom felerészét illető peres ügyben; 1723. évi LXX. tc. a haza gyermekeinek jó tanokban nevelése; s hogy az alapítványok és kegyes hagyományok, melyeket bármiképpen elhanyagoltak, helyreállítandók s a nem foganatosítottak foganatosítandók; 1790/91. évi XXVI. tc. a vallás ügyéről; 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában; 1876. évi VI. tc. a közoktatási bizottságról; 1883. évi XXX. tc. a középiskolákról és annak tanárainak képesítéséről; 1927. évi XII. tc. a polgári iskoláról.

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

Felhasznált szakirodalom:

- FINÁ CZY Ernő (1902): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I-II.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- GÁRDOS Dezső (1917): *Szafelügyelői értekezéslet 1850-ben.* Franklin, Budapest.
- GÖNCZÖL Enikő (1989): *A magyarországi állami iskolafelügyelet rövid története – a kezdetektől 1948-ig.* OPI, Budapest.
- HAJDU Lajos (1987): *A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi Bizottságának tevékenysége az 1776-1783 közötti időszakban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HALÁSZ Ferenc (1897): *A népiskolai felügyelet reformja.* Egyetemi Nyomda, Budapest.
- HUNYADI Zoltán – MANN Miklós (1997): *A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium története.* (Bárczy István könyvtár 3.) FPI, Budapest.
- KLAMARIK János (1881): *A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása.* Törvényeink, szabályzataink, rendeleteink, utasításaink s a fennálló gyakorlat alapján. Eggenberger, Budapest.
- KLAMARIK János (1893): *A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással.* Eggenberger, Budapest.
- KORNIS Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei 1777–1848.* I-II. köt. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.
- KORNIS Gyula (1927): *Magyarország közoktatásügye a világháború óta.* Magyar Paedagogiai Társaság, Budapest.
- KURUCZ Gyula (1898): *A népoktatási intézmények felügyelete és adminisztrációja külföldön.* Bittermann Nándor és Fia, Zombor.
- MANN Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873–2000.* Ökonet, Budapest.
- MÉSZÁROS István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon.* Szent István Társulat, Budapest.
- MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Osiris Kiadó, Budapest.
- MEZEI Gyula (1974): *A magyar közoktatásirányítás (különösen az iskolafelügyelet) fejlődésének történeti áttekintése.* OPKM, Budapest.
- MOLNÁR Aladár (1872): *A Népiskolai Felügyelet külföldön és hazánkban.* Atheneum, Pest; ill. MOLNÁR Aladár (2012): *A népiskolai tanfelügyelet külföldön és hazánkban.* Históriaantik Kiadó, Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András (1994): *Neveléstörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SIMON Gyula (1979): *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szafelügyelet.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- WESZELY Ödön (1906): *Az iskolai felügyelet.* Franklin, Budapest.

Cikkek, tanulmányok:

- AGÁRDI László (1936): Az iskolai felügyelet. *Magyar Középiskola*, 29. évf. 10. sz. 300-305.
- CSERNÁTONI Gyula (1902): A szafelügyeletről. *Magyar Paedagógia*, 11. évf. 3. sz. 166-180.
- DUDÁS Gyula (1902): *II. József császár tanügyi utasításai.* Különlényomat a »Néptanoda« XXXV. évfolyamából. (8-r. 27 l.) Taizs József kvny., Pécs.

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

- EMBER János (1895): Népiskolai felügyeletünk. *Magyar Paedagogia*, 4. évf. 225-233.
- FINÁCZY Ernő (1915): Az iskolai felügyeletről. *Magyar Paedagógia*, 24. évf. 1-2. sz. 1-8.
- GÁSPÁR János (1990): A felügyelet alakulása és a protestáns autonómia az oktatásügyben 1848-ig. *Nevelés- és Művelődéstörténeti Közlemények*, 3. sz., 86-103.
- *Harmadik időszaki jelentése a budapesti tanfelügyelőknek. Az 1870/71. tanév. Pest.*
- HEINRICH Gusztáv (1901): Középiskoláink felügyelete. *Magyar Paedagógia*, 10. évf. 10. sz. 577-586.
- *Időszaki jelentése a budapesti tanfelügyelőnek az 1868/69. tanévről. Pest.*
- KELEMEN Elemér (2003): Az 1777. évi Ratio Educationis jelentősége a magyar oktatás történetében. *Könyv és Nevelés*, 5. évf. 1. sz. 78-85.
- KOTNYEK István (1990): Az állami tanfelügyelet. *Nevelés- és művelődéstörténeti közlemények*, 1. évf. 2. sz. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főisk., Kaposvár, 15-22.
- MAGYARY Zoltán (1922): A vallás- és közoktatásügyi központi igazgatás 1867 előtti történetének vázlatja. *Néptanítók Lapja*, 55. évf. 40-41. sz. 21-24.
- MÉSZÁROS István (1977): A népiskolai felügyelet hazai kezdetei. *Tanítóképző Főiskolai Tudományos Közlemények* 12. Debrecen, 201-206.
- MÉSZÁROS István (1980): Az első hazai állami népoktatás-reform (1845). *Századok*, 114. évf. 2. sz. 229–259.
- NAGY Péter Tibor (1992): Állam, egyház, oktatás 1848-1945. *Educatio*, 1. évf. 1. sz. 34-44.
- ÖRY (1878/79): Az állami fő felügyelet. *Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közölnye*, 11. évf. 11. sz. Klny.
- PETERKA Gabriella (1984): Az iskolai szakfelügyelet története. *A Biológia Tanítása*, 23. évf. 6. sz. 161-167.
- PIRCHALA Imre (1902): Középiskoláink adminisztrációja és felügyelete. *Magyar Paedagógia*, 11. évf. 2. sz. 84-99.
- RAJCZI Péter Pál (1990): A tankerületi királyi főigazgatóságok működése 1936–1945 között. *Nevelés- és Művelődéstörténeti Közlemények*, 1. évf. 2. sz. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 23-34.
- REGŐS János (1971): A tanfelügyelői intézmény a 19. század utolsó évtizedében. *Pedagógiai Szemle*, 21. évf. 3. sz. 222-234.
- SZABÓ József (1989): Közoktatás-irányításunk vázlatos története 1950-ig. *Pedagógiai Műhely*, 15. évf. 4. sz. 8-13.
- SZABÓ K. Attila (2008): Egy határkövet jelentő dokumentum: I. Ratio Educationis. *Magiszter*, 6. évf. ősz-tél
- SZÁZDI Antal (2006): A közoktatás-ellenőrzés történeti vázlatja. *Budapesti Nevelő*, 42. évf. 3-4. sz. 97-118.
- SZEBENYI Péter (1994): Fejezetek a tankönyvjóváhagyás történetéből. *Educatio*, 3. évf. 4. sz. 599–622.

ABSTRACT

Katona, András

The history of the school inspectorate in Hungary, Part 1 (till 1935)

School inspectorate, general (study) inspectorate, teaching inspectorate, professional inspectorate, local and central (state) inspectorate, chief inspectorate, inspectorate system... Different according to period and system, and yet expressions with similar content, which were not always among the favorites of pedagogues. Still – all the way up to the change of system – they have shown their work to be necessary, for the most part, in inspection, or in better cases, in assistance, in charting the world of school, in support. Put a little more scientifically: the system of school inspection in Hungary operated from the second half of the 18th century to the time the 1985 Education Act took force, but typically in the period until the change of system, as a control mechanism of the centralized, public education management system, then, after about a quarter of a century of absence, recently started to operate again. Basically, the study tracks the development of school inspection in Hungary over more than two centuries, between 1777 and 1985, and in our first publication, up to the establishment of the Bálint Hóman unified professional inspection system in 1935.

JEGYZETEK

- ¹ Az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet XXI. századi közoktatás (fejlesztés, koordináció) TÁMOP 3.1.1-11/1-2012-0001 Európai Unió projekt 2. alprojektje (A pedagógiai-szakmai intézményrendszerének kialakítása) keretében *A pedagógiai-szakmai szolgáltatások hazai történetének áttekintése, elemzése* témában elvégzett kutatás 2014-ben készült szakmai háttéranyaga.
- ² Pedagógiai lexikon I. köt. (1997). Főszerk.: BATHORY Zoltán – FALUS Iván. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 489. (A „felügyeleti rendszer” szócikk szerzője: KAJÁN László)
- ³ A szakfelügyelet és szaktanácsadás hazai fejlődésútja. In: SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 98-159.
- ⁴ GÖNCZÖL Enikő (1989): *A magyarországi állami iskolafelügyelet rövid története - a kezdetektől 1948-ig*. OPI, Budapest és GÖNCZÖL Enikő (szerk.) (1989): *Szemelvények a magyarországi iskolafelügyelet központi jogi szabályozásának dokumentumaiból 1715–1948*. ASZI, Budapest.
- ⁵ MEZEI Gyula: *A magyar közoktatásirányítás (különösen az iskolafelügyelet) fejlődésének történeti áttekintése*. OPKM, Budapest, 1974. és HALÁSZ Gábor: *Felügyelet és oktatásirányítás: történeti – szociológiai elemzés 1945-től napjainkig*. Oktatókutató Intézet, Budapest, 1984. Tervezéshez kapcsolódó kutatások 93.
- ⁶ Országos Pedagógiai Intézet, amely 1962 és 1990 között működött a mai Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium épületében. Az aktuális ideológia és oktatáspolitikai által meghatározott szakmai pedagógiai irányító tevékenységet folytatott, többek között a szakfelügyelet irányítója is volt.
- ⁷ SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 98.
- ⁸ 1548. évi VII. tc.
URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=1880> (Letöltve: 2014. márc. 23.)
- ⁹ 1548. évi XII. tc. (Kiemelés tőlem: K. A.)
URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=1885> (Letöltve: 2014. márc. 23.)
- ¹⁰ 1550. évi XIX. tc. (Kiemelés tőlem: K. A.)
URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=1965> (Letöltve: 2014. márc. 23.)
- ¹¹ 1715. évi LXXIV. tc. (Kiemelés tőlem: K. A.)
URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4463> (Letöltve: 2014. márc. 23.)
- ¹² 1723. évi LXX. tc. (Kiemelés tőlem: K. A.) Az idézett törvénycikk címe is beszédes: „a haza gyermekeinek jó tanokban nevelése; s hogy az alapítványok és kegyes hagyományok, melyeket bármiképpen elhanyagoltak, helyreállítandók s a nem foganatosítottak foganatosítandók”
URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4597> (Letöltve: 2014. márc. 23.)
- ¹³ Uo. (Kiemelés tőlem: K. A.)

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

- ¹⁴ Gyakrabban idézik Mária Terézia későbbi mondását: „Die Schule ist und bleibt ein **Politikum**”, azaz „az iskola *politikum*, közügy”. (A „politikum” itt nem a mai szóhasználatnak megfelelő aktuálpolitikai kérdéseket jelenti!)
- ¹⁵ SZABÓ K. Attila (2008): Egy határkövet jelentő dokumentum: I. Ratio Educationis. *Magiszter*, 6. évf. ősz-tél: URL:http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2008/osz/14_szabok.pdf (Letöltve: 2014. márc. 24.)
- ¹⁶ Vö.: Suprema Inspectio
- ¹⁷ MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 330.
- ¹⁸ MÉSZÁROS István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 162.
- ¹⁹ KELEMEN Elemér (2003): Az 1777. évi Ratio Educationis jelentősége a magyar oktatás történetében. *Könyv és Nevelés*, 5. évf. 1. sz. URL:<http://epa.oszk.hu/01200/01245/00017/Kelemen.html> (Letöltve: 2014. márc. 24.)
- ²⁰ FINÁCZY Ernő (1902): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában* II. köt. 1773–1780. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 99.
- ²¹ „Első rész 7. §: [...] Közoktatási szabályzatunkat ... úgy kell megszerkeszteni, hogy előírásai alapján 1. kinevezzenek bizonyos előljárókat, akik mint iskolaigazgatók az iskolaépületben tartózkodva gondosan ellenőrizzék, hogy pontosan teljesítik-e feladataikat mindazok, akik az ifjúság oktatását végzik; 2. rendeljenek az iskolaigazgatók fölé más, magasabb irányítókat, vagyis tankerületi főigazgatókat, akik viszont az ország közigazgatási főhatóságának alárendeltjei, ők vezessék és segítsék az alájuk tartozó előljárókat tanácsukkal és tekintélyükkel; ezek szorgalmáról vagy hanyagságáról tájékoztassák a felsőbb hatóságokat; végül pedig bölcsességükkel irányítsák a megállapított rendszabályok alapján a nevelés és oktatás folyamatát.” In: *Ratio Educationis* (1981). Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: MÉSZÁROS István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 25.
- ²² 10. § In: *Ratio Educationis* (1981). Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: MÉSZÁROS István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 27.
- ²³ Uo.
- ²⁴ 11. § Uo. 28.
- ²⁵ 12. § Uo. 28-29.
- ²⁶ 12. § Uo. 29.
- ²⁷ *Norma regia pro scholis magni principatus Transsilvaniae* (1781). Josephi II. Caesar. Aug. Magni Principis Trans. iussu editas. Cibinii.
- ²⁸ KORNIS Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*. II. köt. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 43.
- ²⁹ Idézi az 1789. évi Utasítás II. fejezetéből: SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 99.
- ³⁰ 1790/91. évi XXVI. tc. (Kiemelés tölem: K. A.) URL:<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4900> (Letöltve: 2014. márc. 24.)
- ³¹ SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 98.
- ³² 162-165. §. In: *Ratio Educationis* (1981). Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: MÉSZÁROS István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 301-302.
- ³³ 164. § Uo. 302.
- ³⁴ 165. § Uo.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ 286. § Uo. 360-361.
- ³⁷ Megjelent: *Religio és Nevelés*, 1845. 3. évf. 40. sz. 316-319. Kinyomtatott szövegét 1845. július 16-i kelettel küldték szét az összes törvényhatóságoknak, a megyéknek, a városoknak, az egyházi tanügyi hivataloknak. (MNL OL, Helytartótanácsi Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács regisztraturája, Departamentum scholarum nationalium /C 69/ Normalia, 1845. F. 19. p. 74.) Vö.: MÉSZÁROS István (1980): Az első hazai állami népoktatás-reform. (1845). *Századok*, 114. évf. 2. sz. 229–259.
- ³⁸ SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 100. nyomán.
- ³⁹ *Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve (Organisationsentwurf)* (1990). Szerk.: HORÁNSZKY Nándor. A tantervemélet forrása 12. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.
- ⁴⁰ A tankerületi beosztásra s a főigazgatói kinevezésekre vonatkozó 1776. augusztus 5-én kelt királyi rendelet nyomán.
- ⁴¹ 1868. évi XXXVIII. tc. URL:<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5360> (Letöltve: 2014. márc. 31.)
- ⁴² 1868 után a kisebb területű megyékből néhányat összevontak, így valójában negyvenegy tanfelügyelő kezdett dolgozni. „Egy tanfelügyelő több tankerületben is működhetik, ha területeiken összesen 300-nál több község nincsen. Ha teendőinek halmozottsága igényli, a kormány másod felügyelőt vagy segédet nevezhet mellé.” (1868. évi XXXVIII. tc. 124. §)
- ⁴³ 1868. évi XXXVIII. tc. 125. §
- ⁴⁴ 1868. évi XXXVIII. tc. 117. §
- ⁴⁵ Uo. 121. §
- ⁴⁶ A népiskolai hatóságokról. URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5741> (Letöltve: 2014. márc. 31.)

- ⁴⁷ 1876. évi VI. tc. 30. §
URL:<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5719> (Letöltve: 2014. márc. 31.)
- ⁴⁸ SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 102. nyomán.
- ⁴⁹ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1905. évi 72 000 sz. rendelete a magyar nyelvnek a nem magyar tannyelvű népiskolákban való tanításáról. *Hivatalos Közlöny*, 13. évf. 18. sz. 309-315.
- ⁵⁰ 1889. okt. 19. – 411. eln. sz. VKM rendelet. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*, 23. folyam. M. Kir. Belügyministerium, Budapest, 2239-2246.
A rendelet megtekinthető az Országgyűlési Könyvtár oldaláról elérhető Rendeletek Tárában
URL:<http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start> (Letöltve: 2014. márc. 31.)
- ⁵¹ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1897. évi 71.311 sz. rendelete a kir. tanfelügyelőségek részéről teljesítendő iskolalátogatások szabályozása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 5. évf. 3. sz. 48-50.
- ⁵² A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1876. évi utasítása a polgári községi iskolaszékek számára. Idézi: SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 104.
- ⁵³ Az első negyvenegy tanfelügyelő alig több mint harmada (17 fő) működött korábban tanárként vagy tanítóként. Ld. MOLNÁR Aladár (1872): *A Népiskolai Felügyelet külföldön és hazánkban*. Atheneum, Pest, ill. MOLNÁR Aladár (2012): *A népiskolai felügyelet külföldön és hazánkban*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest.
- ⁵⁴ Ld. EMBER János: *Népiskolai felügyeletünk*. *Magyar Paedagogia*, 1895. 4. évf. 225-233.
- ⁵⁵ HALÁSZ Ferenc (1897): *A népiskolai felügyelet reformja*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ⁵⁶ 1883. évi XXX. tc. A középiskolákról és annak tanárainak képzéséről.
URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6108> (Letöltve: 2014. ápr. 1.)
- ⁵⁷ 1883. évi XXX. tc. II. fejezet (Igazgatás és felügyelet): 42-43. § (KLAMARIK János /1893/: A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással. Eggenberger, Budapest, 32.)
- ⁵⁸ Uo. 31. §: „Az igazgató: 1. az iskolákra vonatkozó törvények és hatósági rendeletek végrehajtója; 2. a tanári testület elnöke; 3. képviselője a tanintézetnek a hatóságok, a szülők és gyámok, s általában a közönség irányában; 4. a tanintézet irodai ügyének vezetője; 5. a tanintézet tudományos és fegyelmi állapotának ellenőrzője, s arról első sorban felelős.”
- ⁵⁹ SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 105. nyomán.
- ⁶⁰ Uo. 46. §
- ⁶¹ Uo. 47-48. §
- ⁶² A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. évi utasítása „A felekezeti iskolák meglátogatása és azokban a főfelügyeleti jog gyakorlása tárgyában”. In: *Magyarországi Rendeletek Tára*, 18. folyam. M. Kir. Belügyministerium, Budapest, 1574-1584.
A rendelet megtekinthető az Országgyűlési Könyvtár oldaláról elérhető Rendeletek Tárában
URL:<http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start> (Letöltve: 2014. márc. 31.)
- ⁶³ 1883. évi XXX. tc. 50. §
- ⁶⁴ Pl. „a magyar középiskolai adminisztráció bámulatosan rossz”, a középiskolákat felügyelő főigazgató „ellenőr, pedagógus tanácsadó, de mindenek fölött posta”. In: HEINRICH Gusztáv (1901): *Középiskoláink felügyelete*. *Magyar Paedagogia*, 10. évf. 577-586.
- ⁶⁵ Pl. PICHALA Imre (1902): *Középiskoláink adminisztrációja és felügyelete*. *Magyar Paedagogia*, 11. évf. 2. sz. 84-99. és CSERNÁTONI Gyula (1902): *A szakfelügyeletről*. *Magyar Paedagogia*, 11. évf. 3. sz. 166-180.
- ⁶⁶ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter körrendelete tanfelügyelőségi iskolalátogatók részére 1912. évi 100.000. sz. a. kiadott szervezeti szabályzat és utasítás tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 20. évf. 514-519.
- ⁶⁷ A 100.000/1912. VKM. számhoz: *Szervezeti szabályzat és utasítás iskolalátogatók részére*. *Hivatalos Közlöny*, 20. évf. 514-519.
- ⁶⁸ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 640-0-37/1930. sz. rendelete a polgári iskolákról szóló 1927. évi XII. tc. Végrehajtási Utasításának kiadása és életbeléptetése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 39. évf. 3. sz. 10-12.
- ⁶⁹ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 640-0-37/1930. sz. rendelete a polgári iskoláról szóló 1927. évi XII. tc. végrehajtásáról: *Hivatalos Közlöny*, 39. évf. 3. sz. 10-12. Ennek I. fejezete viseli „A polgári iskola szervezete, felügyelete és közigazgatása” címet. Közigazgatás és felügyelet: In: *Magyarországi Rendeletek Tára* 1931. I. köt. 65. évfolyam. M. Kir. Belügyministerium, Budapest, 1932. 316-320.
A rendelet megtekinthető az Országgyűlési Könyvtár oldaláról elérhető Rendeletek Tárában
URL:<http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start> (Letöltve: 2014. márc. 31.)
- ⁷⁰ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 640-0-37/1930. sz. rendeletével kiadott utasítás a polgári iskolai főigazgatók számára a polgári iskolák igazgatása és felügyelete tárgyában: *Hivatalos Közlöny*, 39. évf. 3. sz. 10-12. Idézi: SZEBENYI Péter (1993): *Válaszúton a szakfelügyelet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 110.
- ⁷¹ Újabb összefoglalás róla: HUNYADI Zoltán – MANN Miklós (1997): *A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium története*. (Bárczy István könyvtár 3.) FPI, Budapest.
- ⁷² A XIX. század végén európai nagyvárosokban (pl. Brüsszel, Genf, Lipcse, Jéna, Hamburg) működtek tanítói továbbképző tanfolyamok, de csak egyes tárgyakkal foglalkoztak. Berlinben 1915-ben, Bécsben még később jött létre csak a budapestihez hasonló Pedagógiai Szeminárium.
- ⁷³ MANN Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Ökonet, Budapest, 71-77. nyomán.
- ⁷⁴ Idézi: MANN Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Ökonet, Budapest, 117.
- ⁷⁵ MANN Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Ökonet, Budapest, 117-121. nyomán.
- ⁷⁶ Érdekességként említjük meg, hogy Császár Elemér professzor 1936-ban „A fizika és a technika új útjai” című előadásorozatában a következő, akkoriban igencsak modern témáról tartott előadást: a repülés alapelvei,

Katona András: Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. (1935-ig)

---

harci és bombavető repülőgépek, a robbanó rakéta mint közlekedési eszköz, tervek a világtűrbeli közlekedésre, a távolbalátó (televízió), képek közvetítése elektromos hullámok útján, az atomrombolás, elemátalakítás, a nehézvíz, a mesterséges rádióaktivitás, az elektrokardiográfia, az új szívvizsgáló készülék stb.

⁷⁷ MANN Miklós (2002): Budapest oktatásügye 1873–2000. Ökonet, Budapest, 136-138. nyomán.

⁷⁸ MANN Miklós (2002): Budapest oktatásügye 1873–2000. Ökonet, Budapest, 142-143. nyomán.